

Foto: Ivo Pertijns

DRIELUIK OVER DE STAAT VAN ONZE DEMOCRATIE

De afgelopen weken ging het niet alleen over de verkiezingsstrijd, maar ook over de staat van onze democratie. In drie recente boeken zetten auteurs de lezer aan het denken over (het functioneren van) deze lang gekoesterde bestuursvorm. Voor een drieluik in deze verkiezingsspecial van *Maatschappij & Politiek* legde hoofdredacteur Ivo Pertijns de auteurs een aantal vragen voor.

INTERVIEW MET BESTUURSKUNDIGEN MARK BOVENS EN ANCHRIT WILLE

‘ZELFVERTROUWEN IS OOK EEN KWESTIE VAN ERVARING’

Eigenlijk merkt iedere maatschappijleerdocent weleens op dat het opleidingsniveau niet alleen een rol speelt in de leefwerelden van leerlingen, maar ook in hun beleving van ‘de politiek’ en ‘de democratie’. Niettemin confronteren bestuurskundigen Mark Bovens (Universiteit Utrecht) en Anchrit Wille (Universiteit Leiden) met hun boek *Diplomademocratie** de lezer met de enorme kloof die tussen burgers is ontstaan. Het onlangs verschenen boek is een volledig herziene en geactualiseerde editie van het gelijknamige boek dat in 2011 menigeen aan het denken zette.

Jullie beschrijven onder meer de sociale verschillen tussen academisch en praktisch opgeleiden met betrekking tot segmentatie, segregatie en stratificatie. Hoe belangrijk is het voor docenten om van deze verschillen op de hoogte te zijn?

‘Voor docenten maatschappijleer is het zeer relevant dat in de eenentwintigste eeuwse informatiemaatschappij opleidingsachtergrond een heel belangrijke maatschappelijke scheidslijn is. Meestal gaat de aandacht uit naar verschillen in religie, gender of herkomst, maar als je wilt begrijpen waar in onze tijd de grote maatschappelijke tegenstellingen vandaan komen, dan is opleiding misschien nog wel belangrijker. In ons boek stellen we dat opleidingsachtergrond in veel opzichten een nieuwe bron van verzuiling is, net als religie en klasse dat in de vorige eeuw waren. Van de drie elementen van sociale verzuiling die we onderscheiden, is segmentatie misschien het meest onderbelicht. Alle politiek is uiteindelijk ook demografie. Door de onderwijsrevolutie van de jaren zestig en zeventig, is het aantal academici en

**‘PAS ALS JE
JE VISSENKOM
VERLAAT, BLIJKT DAT
HET WATER NIET
VANZELFSPREKEND IS’**

hbo’ers enorm gestegen - van ongeveer 1 procent in 1960 naar 35 procent in 2024. Zij vormen inmiddels een eigen sociale groep die onderling trouwt, eigen sociale netwerken heeft, in eigen regio’s en buurten woont, duidelijk andere opvattingen dan de praktisch geschoolden heeft over de grote kwesties van onze tijd, zoals migratie en klimaat, en ook op andere partijen stemt. Die nieuwe ‘verzuiling’ is in de afgelopen decennia geleidelijk aan gegroeid en de gevolgen ervan zijn pas in deze eeuw zichtbaar geworden. Voor veel academisch geschoolden - onderzoekers, leraren, politici - lijkt het vanzelfsprekend dat iedereen hoog-

opgeleid is, want in hun bubbel heeft iedereen een hbo of wo-achtergrond. Het is als met het water in de kom van de goudvis, maar dat is helemaal niet zo vanzelfsprekend: bijna twee derde van de bevolking heeft maximaal een mbo-diploma. Pas als je je vissenkomp verlaat, blijkt dat het water niet vanzelfsprekend is.’

Jullie merken op dat de ‘A’ in PvdA in feite voor ‘academici’ staat en de ‘V’ in PVV voor ‘vmbo’ers’. Komt deze gedachte volgens jullie voldoende aan bod in de politieke analyses in de media en daarmee in het publieke debat?

‘Dit is een ongemakkelijk onderwerp voor de progressieve partijen. Partijen als GroenLinks-PvdA, D66 en Volt trekken vooral hoger opgeleide kiezers, terwijl de nationalistische partijen, zoals PVV en BBB, vooral praktisch geschoolde kiezers aantrekken die een vmbo of mbo-achtergrond hebben. Dat is met name pijnlijk voor de PvdA, die ooit een partij was voor zowel de meer praktisch geschoolde arbeiders als voor de intellectuelen. Tot aan de eeuwwisseling stemde nog rond de 40 procent van de kiezers die zich tot de arbeidersklasse rekende op de

TABEL | **OPVATTINGEN OVER POLITIEK** (PERCENTAGE DAT INSTEMT) (BRON: NKO 2023).

	BASIS	VMBO/MAVO	MBO	HAVO/VWO	HBO	WO
De politieke partijen zijn alleen maar geïnteresseerd in mijn stem en niet in mijn mening.	72	66	64	57	50	37
Kamerleden bekommeren zich niet om de mening van mensen zoals ik.	57	62	53	43	37	24
De meeste politici zijn te vertrouwen.	13	32	34	41	39	47

Bron: *Diplomademocratie*, 2025, p. 211

PvdA of de SP, zo blijkt uit het Nationaal Kiezersonderzoek van 2023. Bij de verkiezingen van 2023 was dat nog maar 10 procent, en stemde 40 procent van die kiezers op de PVV. In de media is er een klein debat geweest of de kiezers van de PvdA rechtstreeks naar de PVV zijn overgelopen. Politicologen laten dan zien dat dit bij de afgelopen verkiezingen niet is gebeurd. Tegenwoordig hebben PvdA-kiezers niet meer de PVV in hun 'keuzeset', en andersom, en is er geen electoraal verkeer tussen PvdA en PVV. Arbeiders en praktisch geschoolden stemmen allang niet meer op de PvdA. Die overstap naar nationalistische partijen dateert al van rond de eeuwwisseling - als je een moment zou moeten aanwijzen, dan is het de grote winst van de LPF in 2002. Voormalige PvdA-kiezers zijn via niet-stemmen, de LPF, TON of SP gaandeweg bij de PVV uitgekomen. Voor een deel is het ook een intergenerationeel proces. In kwalitatief onderzoek naar PVV-stemmers hoor je vaak dat hun ouders nog wel PvdA stemden, maar dat zij dat zelf zeker niet meer doen. Voor geschiedenisleraren: je zou eens de electorale kaart van Nederland uit de jaren tachtig en 2023 naast elkaar moeten leggen. Dan zie je dat precies in de regio's en wijken waar destijds de PvdA, de CPN en later ook de SP veel kiezers hadden, nu de PVV en de BBB domineren; denk aan Oost-Groningen, de Zaanstreek, Noord-oost-Noord-Brabant, de mijnstreek, de Flevopolders, de naoorlogse arbeiderswijken, de overloopgemeenten en de oude industriesteden.'

Als het om politieke interesse en politieke competenties gaat loopt het tussen de verschillende groepen enorm uiteen.

Wat zou de docent maatschappijleer kunnen betekenen voor het verkleinen van deze kloof?

'Het onderzoek dat wij kennen, laat zien dat het vaak een kwestie van zelfvertrouwen is. Universitair opgeleiden hebben veel politiek zelfvertrouwen, terwijl veel praktisch geschoolden het gevoel hebben dat politiek niets voor hun soort mensen is - en dat er toch niet naar hen wordt geluisterd. Dat zelfvertrouwen is ook een kwestie van ervaring. Onderzoek van Gerben Janmaat laat zien dat burgerschapsonderwijs het meeste en langste effect heeft als leerlingen zelf in politiek kunnen oefenen, bijvoorbeeld door debatten, door rollenspelen en vooral ook door op school ook echt aan politiek te doen - als klassenvertegenwoordiger, lid van de schoolraad, schoolkrant enzovoorts. Vooral aan politiek doen en niet alleen erover vertellen werkt het beste. Zo heeft ProDemos mooie rollenspellen ontwikkeld.'

Tegen het einde van het boek schrijven jullie dat 'de meritocratie buiten haar oevers is getreden'. Wat is volgens jullie het grootste risico van deze ontwikkeling?

'De meritocratie past in de wereld van sport, onderwijs, wetenschap, geneeskunde en techniek. Daar past dat degene met de beste prestatie of de hoogste kwalificaties 'de baas is'. Wat we nu echter zien is dat de burgers met de hoogste diploma's op vrijwel alle domeinen van het leven aan het langste eind trekken. Ze maken niet alleen meer carrière, maar ze verdienen veel meer, leven veel langer, wonen in de betere buurten en kunnen hun kinderen veel meer bieden dan de burgers die het op school minder goed deden.

**'MERITOCRATIE
IS IN VEEL
OPZICHTEN
DE NIEUWE
ARISTOCRATIE.'**

Meritocratie is in veel opzichten de nieuwe aristocratie. Dat is uit oogpunt van sociale rechtvaardigheid zeer problematisch. Aanleg is immers even arbitrair als afkomst. Waarom is het rechtvaardig dat mensen die de pech hebben dat ze niet zo goed kunnen leren op alle terreinen van het leven aan het kortste eind trekken? Dat geldt al helemaal voor de politiek. In alle politieke arena's die ertoe doen maken academisch opgeleiden tegenwoordig de dienst uit. In ons boek laten we zien dat dit ertoe leidt dat de belangen en wensen van praktisch geschoolden veel minder worden behartigd. Dat speelt met name rond het thema migratie, maar ook rond klimaatmaatregelen. Dit is een groot risico voor de democratische rechtsstaat. Er zijn veel aanwijzingen dat dit leidt tot wantrouwen en rancune van praktisch geschoolden richting het politieke systeem. Voor hen geldt 'uw democratische rechtsstaat is de onze niet'. Onderzoek van Kjell Noordzij laat zien dat ressentiment tegenover academisch geschoolde politici de bereidheid vergroot om geweld tegenover de overheid te gebruiken. Het grote risico is dat vooral de meer praktisch geschoolde kiezers zich niet gehoord voelen en dat zij zich gaan

Besuurskundige Rob Jetten (D66), bedrijfskundige Laurens Dassen (Volt) en natuurkundige Henri Bontenbal (CDA) tijdens de lancering van de StemWijzer in september (foto: Bart van Vliet)

wenden tot radicale partijen die zich tegen de democratische rechtsstaat keren. De opkomst van Donald Trump past in dit beeld.'

Jullie schrijven dat academici gedurende een groot deel van de twintigste eeuw in de Tweede Kamer in de minderheid waren. Net als in de negentiende eeuw vormen academische in de eenentwintigste eeuw weer een meerderheid in de Kamer. Jullie noemen dit de parlementaire U-curve. In hoeverre speelt de aanwezigheid van het grote aantal academisch geschoold Kamliden (en bewindslieden) een rol bij het gebrek aan vertrouwen in 'de politiek' onder de praktisch opgeleiden?

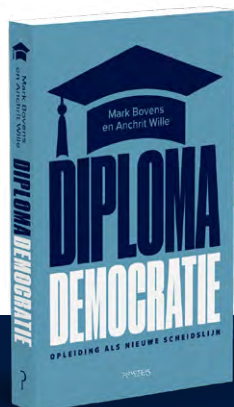
'Dit is heel plausibel, maar 'het vertrouwen' in 'de politiek' is een ingewikkeld vraagstuk dat verschillende aspecten kent. Wat is precies 'de politiek' en hoe meet je 'vertrouwen'? In dit geval gaat het om vertrouwen in het parlement. Er zijn de nodige aanwijzingen dat praktisch geschoolden graag ook vertegenwoordigd worden door Kamerleden die een vergelijk-

bare achtergrond hebben. Uit een experiment van Niels Spierings, Take Sipma en Lieselotte Blommaert - waarin respondenten voor fictieve kandidaten moesten kiezen - bleek bijvoorbeeld dat mbo'ers en lager opgeleiden iets vaker kiezen voor een kandidaat met een hbo-diploma dan met een mbo-diploma. Dit effect is echter veel kleiner dan je op basis van de samenstelling van de Tweede Kamer zou verwachten. Als kiezers in werkelijkheid zouden stemmen zoals in het experiment, zou de Kamer uit ongeveer drie wo'ers op elke twee mbo'ers bestaan. In de praktijk is dat verschil vele malen groter: er stonden in 2021 maar liefst 78 wo'ers tegenover slechts twee mbo'ers.

Uit het Nationaal Kiezersonderzoek komt dan ook naar voren dat praktisch opgeleide kiezers zich veel minder vertegenwoordigd voelen en meer afstand tot het politieke systeem ervaren dan academisch opgeleiden. Zo vinden zij veel vaker dat er in de Tweede Kamer te weinig voor hun belangen wordt opgekomen en dat gewone burgers betere vertegenwoordigers zijn dan beroepspolitici. Ook het onderzoek naar politiek vertrouwen laat al jaren zien dat praktisch geschoold burgers veel wantrouwer tegenover de politiek staan dan academisch geschoold burgers. Van alle sociaal-demografische kenmerken hangt opleidingsniveau verreweg het meeste samen met ontevredenheid over maatschappij en politiek. Praktisch geschoolden zijn veel cynischer over politici dan academisch opgeleiden. Een ruime

**'DOOR DE
DIPLOMADEMOCRATIE
SLUIT DE POLITIEKE
AGENDA
VEEL BETER AAN BIJ
DE OPVATTINGEN
VAN ACADEMISCH
GESCHOOLDEN
DAN BIJ DE ZORGEN
EN VERLANGENS
VAN PRAKTISCH
GESCHOOLDEN'.**

meerderheid van hen heeft het gevoel dat politici niet naar hen luisteren en dat zij geen enkele invloed op het beleid van de regering hebben. Zij zien politici als praatjesmakers die zich meer bekommeren om hun eigen belang dan om de belangen van gewone burgers. De hoger opgeleiden zijn veel positiever over Kamerleden, over politieke partijen en over hun invloed op het regeringsbeleid - en dat is ook heel begrijpelijk, want veel onderzoek laat inmiddels zien dat door de diplomademocratie de politieke agenda veel beter aansluit bij de opvattingen van academisch geschoolden dan bij de zorgen en verlangens van praktisch geschoolden.' ♦

* *Diplomademocratie. Opleiding als nieuwe scheidslijn* van Mark Bovens en Anchrit Wille verscheen in september bij uitgeverij Prometheus.

INTERVIEW MET VOORMALIG POLITIEK ADVISEUR ROY KRAMER

De voormalige D66-spindoctor en politiek adviseur Roy Kramer analyseert in zijn boek *Waarom Wilders wél wint** het succes van PVV-leider Geert Wilders. In korte hoofdstukken toont Kramer aan de hand van herkenbare voorbeelden en op scherpzinnige wijze aan waarom het Wilders steeds lukt om als winnaar uit de bus te komen.

In uw boek legt u duidelijk uit dat politici in hun publieke optredens de plank soms volledig misslaan als het om het bereiken van een bepaalde groep kiezers gaat. Waarom lukt het politici van middenpartijen - met alle kennis over populistische partijen waarover we nu beschikken - niet om goed te anticiperen op zowel Geert Wilders als zijn aanhang?

'Dat lukt vaak niet omdat ze in hun eigen wereld leven met veel mensen die erg op elkaar lijken, die de krant lezen en het *Journal*

kijken - en vooral: die allemaal een universitaire opleiding hebben. Daarbij hoort ook een steeds meer een eigen subcultuur en een eigen ingewikkelde taal met lange zinnen, lange woorden en Engelse termen. Bovendien wisselen ze onder elkaar veel technocratische, saaie verhalen uit die ontoegankelijk zijn voor mensen met minder kennis van politiek. Hierbij haken veel andere Nederlanders af. Ze krijgen het gevoel dat deze politieke verhalen ontoegankelijk en onbegrijpelijk voor ze zijn - en dat politici misschien wel uit de hoogte tegen hen praten.'

'WE KIEZEN SNEL VOOR MENSEN DIE OP ONS LIJKEN OF VAN WIE WE DENKEN DAT ZE OP ONS LIJKEN.'

Onze lezers leggen veelal nog de nadruk op de politieke standpunten van partijen en koppelen identiteit wellicht nog weinig aan politiek. Vindt u dat docenten maatschappijleer hier meer aandacht aan zouden moeten besteden als zij de Nederlandse politiek in de klas bespreken?

'Wie ben ik om leraren te vertellen hoe ze hun lessen moeten inrichten? Ik heb zelf lesgegeven op de Haagse Hogeschool en dat vond ik een van de lastigste banen die ik heb gehad. Dat gezegd hebbende, zou ik zelf leerlingen wel meegeven hoe mensen besluiten nemen, zo veel mogelijk door het tot hun eigen beleving terug te brengen. Hoe kies je je eten in de supermarkt? Kijk je eerst naar voedingswaarde (inhoud) of eerst naar wat je lekker vindt (vorm)? Naar welke filmpjes kijken ze op TikTok of Insta - filmpjes van enkele minuten waarin iets wordt uitgelegd of korte filmpjes waarin iets heel opvallends gebeurt? We vertellen onszelf graag dat we anders over onze stem besluiten, maar dat is vaak niet zo. We kiezen snel voor mensen die op ons lijken of van wie we denken dat ze op ons lijken.'

In uw boek noemt u het vak maatschappijleer als het over de uitleg van het functioneren van de media gaat. Wat zou u docenten willen meegeven met betrekking tot de rol van de media in het publieke en politieke debat en de kijk van een deel van het electoraat op de positie van de media in dit debat?

'Uit veel onderzoek blijkt dat mensen ook niet veel vertrouwen in 'de media' hebben. Dat is wel een relevant gegeven, want vaak zien we die in theoretische beschouwingen als een soort neutrale spelers in de democratie. Veel mensen hebben het gevoel dat traditionele media als kranten en televisierubrieken onder een hoedje met de politiek spelen. Dat gevoel krijgt meer ruimte naarmate mensen minder kranten lezen en minder vaak naar het *Journal* of *RTL Nieuws* kijken. Veel jongeren zitten meer dan drie uur per dag op sociale media en de gemiddelde Nederlander besteedt een half uur per dag aan de krant. Dit zorgt voor een heel andere perceptie van media dan vorige generaties. Dit verschijnsel geldt niet alleen voor de media. Populistische partijen vallen de wetenschap ook vaak aan, bijvoorbeeld als het om klimaat gaat. Het vertrouwen in wetenschap blijft tot nu toe alleen wel erg hoog.'

'DE TAAL VAN DONALD TRUMP HEEFT HET NIVEAU VAN EEN LEERLING OP DE LAGERE SCHOOL.'

Tegen het einde van uw boek gaat u in op de rationaliteit die middenpartijen hanteren tegenover 'het meer intuïtieve en morele uitgangspunt van Jan Moraal'. Kunt u uitleggen hoe partijen dit verschil kunnen overbruggen en waarom dat van belang is?

'Wat populistische partijen goed doen is een toegankelijk verhaal vertellen, in eenvoudige taal en korte zinnen. De taal van Donald Trump heeft het niveau van een leerling op de lagere school. Bovendien weten ze mensen te boeien met verhalen die

aan taboes raken en die mensen emotioneren. Dat doen ze onder meer door - net als in een Hollywoodfilm - een duidelijke held en slechterik te beschrijven. Die eerste is de populistische politicus zelf en de tweede de middenpartijen, Europa, de rechter, de wetenschap enzovoorts. Op deze wijze worden kijkers en lezers het verhaal van populistische politici in getrokken. Democratische middenpartijen zetten hier vaak een vrij technisch verhaal tegenover, zonder filmisch plot maar met een soort Ikea-handleiding: dit zijn de problemen van Nederland - een tekort aan huizen, te veel migratie, te veel CO₂-uitstoot - en dit zijn onze oplossingen. Uit allerlei onderzoek blijkt dat dit niet bij mensen blijft hangen. Vaak hoor ik bij spreekbeurten van mensen: "We moeten die populistische methoden toch niet overnemen?!". In mijn boek laat ik echter zien dat middenpartijen vroeger ook minder technocratische en meer emotionele verhalen hielden. We zijn het alleen verleerd en nu denken veel mensen dat die methoden niet deugen omdat Wilders en Trump ze toepassen.'

U werkte als politiek adviseur onder meer samen met voormalig D66-leider Alexander Pechtold en minister Kasja Ollongren. Wat had u op basis van uw recente inzichten met terugwerkende kracht anders aangepakt in een concrete situatie?

'Als ik iets zou kunnen veranderen, zou ik eerst nadenken over de gezondheid en het persoonlijke leven van de politici voor wie ik heb gewerkt. Soms was ik zo gericht op het winnen van verkiezingen dat ik wel heel hoge eisen aan mensen stelde. Achteraf was dat niet altijd wijs. Op de inhoud denk ik bijvoorbeeld aan de coronacrisis. Het debat in de Tweede Kamer over corona was heel tam, terwijl tussen ministers scherpe discussies plaatsvonden. In die tijd probeerden veel ministers voor wie ik werkte meer ruimte te krijgen voor het openhouden van scholen en bijvoorbeeld sportclubs. Dat debat werd vooral binnenskamers gevoerd. Ik zou - denk ik - nu meer adviseren om dat in alle openheid te doen.' ♦

* *Waarom Wilders wél wint* verscheen onlangs bij Alfabeta uitgevers.

INTERVIEW MET NRC-JOURNALIST MARK LIEVISSE ADRIAANSE OVER EEN BETERE DEMOCRATIE

‘HOE KUN JE BURGERS ALSNOG MEER BETREKKEN?’

Mark Lievisse Adriaanse schreef een prikkelend boek over de crisis van de democratie. In *Wat iedereen aangaat** stelt hij dat democraten juist nu de strijd aan moeten gaan: ‘Wie de democratie wil verdedigen, moet in de aanval’.

Halverwege uw boek schrijft u dat de neergang van politieke partijen desastreus is voor de democratie. U noemt een aantal gevolgen. Welk gevolg zouden docenten maatschappijleer zeker met leerlingen moeten bespreken als de rol van politieke partijen in de Nederlandse democratie ter sprake komt?

‘Politieke partijen zijn in representatieve democratieën van oorsprong de brug tussen kiezers en gekozenen en burgers en bestuurders. De afgelopen decennia hebben ze echter hun maatschappelijke worteling verloren, onder meer door teruglopende ledentallen en omdat minder kiezers zich langdurig met partijen identificeren. Dat betekent dat de vijver waaruit kandidaten en volksvertegenwoordigers worden gevist steeds kleiner wordt. Ik denk dat het relevant is om dit met scholieren te bespreken en de vraag te stellen hoe een democratie wellicht kan worden verbreed: hoe kun je, wetende dat partijen verzwakt zijn, burgers alsnog meer betrekken? Tegelijkertijd kun je benadrukken dat het natuurlijk iedereen vrij staat om lid van een partij en actief te worden en om wel volksvertegenwoordiger te worden.’

In aanloop naar de verkiezingen gaat het ook over coalities en de samenwerking tussen partijen. Een gebrek aan democratisch conflict (waarbij partijen op elkaar gaan lijken) heeft volgens u ook negatieve consequenties. Kunt u aan de hand van een voorbeeld uitleggen op welke wijze partijen duidelijk onderscheidend van elkaar kunnen zijn en na 29 oktober een coalitie kunnen vormen?

‘In elke samenleving bestaan er verschillende antwoorden op de vraag hoe die samenleving eruit moet zien, wat een goede manier is om te leven, hoe vrijheid vorm moet krijgen en wat rechtvaardig is om te doen. Maar alleen democratieën accepteren die verschillende antwoorden op dezelfde vraag en organiseren er vervolgens een (vreedzaam) conflict tussen. Wanneer partijen teveel op elkaar gaan lijken, bijvoorbeeld doordat ze min of meer dezelfde economische standpunten uitdragen, ontbreekt het dus aan dat conflict. Dat kan twee belangrijke gevolgen hebben: allereerst dat kiezers, voor wie die verschillende antwoorden vaak wel degelijk nog bestaan, hun heil gaan zoeken bij partijen die buiten het systeem staan, of daar zelfs tegen zijn. Een ander gevolg is dat zulke partijen vaak juist een conflict op een ander thema organiseren: culturele onderwerpen als migratie, omdat ze zich daarmee dan van de middenpartijen kunnen onderscheiden.

Richting de verkiezingen van 29 oktober is er best een gezond conflict denkbaar tussen GroenLinks-PvdA enerzijds en de VVD anderzijds over hoe de economie

eruit moet zien. De VVD kiest voor radicale deregulering, omdat minder regels voor bedrijven tot meer economische groei zouden leiden. De partij accepteert het ook als dat tot wat meer ongelijkheid leidt. GroenLinks-PvdA wil juist wat meer overheidsingrijpen om op die manier de economie wat eerlijker te maken. Het CDA en D66 nemen hierin een middenpositie in. Het is goed denkbaar dat die twee partijen na de verkiezingen gaan regeren met of de VVD of GroenLinks-PvdA.’

In uw boek legt u duidelijke verbanden tussen democratie en economie. Kunt u een voorbeeld geven van de democratisering van de economie die leerlingen aan het denken zet?

‘Techbedrijven hebben nu een grote macht over onze levens, samenlevingen en democratieën. Met elke *like* die we geven of *story* die we posten, wordt die macht vergroot; bedrijven gaan met onze data aan de haal. Door gebruikers eigenaar van hun data te maken, of zelfs allemaal mede-eigenaar van zo’n platform, wordt die grote macht afgebroken. Een ander voorbeeld is om iedereen die binnen een bepaald bedrijf werkt gelijke zeggenschap te geven of zelfs eigenaar te maken, of het maatschappelijke doel van een bedrijf te beschermen, zodat het dienen van die maatschappij het belangrijkste wordt, in plaats van (puur) winstmaximalisatie. Wat daarvoor nodig is, is om te beginnen dat we ons beseft van wat democratie is en kan zijn verbreden: van iets dat vooral via verkiezingen vorm krijgt naar een meer alledaagse manier van zeggenschap.’ ♦

* *Wat iedereen aangaat. Hoe de democratie wordt afgebroken en hoe we haar vernieuwen* verscheen onlangs bij uitgeverij De Bezige Bij.